

Veenhuizen in 1639. Een poging tot reconstructie. (Dit artikel is geplaatst in Het Waardeel 2 2010 1-5; Zie ook het vervolgartikel in Waardeel 2012)

Inleiding.

In het Drents Archief te Assen bevindt zich een kopie van een kaart van Veenhuizen die oorspronkelijk in 1639 op perkament is vervaardigd. De kaart wordt in eerder verschenen publicaties, die dit gebied tot onderwerp hebben, vaak genoemd en vooral wanneer het gaat om de ligging van het vroegere Veenhuizen aan te duiden. Uit de situering van de bebouwing op de kaart in relatie tot het overige wat is afgebeeld valt op te maken dat het oude Veenhuizen noordelijker lag dan het huidige Veenhuizen. Dan rijst de vraag..., maar hoeveel noordelijker en waar lagen die gebouwen dan precies? Voor mij was dit een reden om, met de opgedane ervaringen bij het inpassen en digitaliseren van kadastrale minuutplannen, een poging te wagen ook de kaart van Veenhuizen uit 1639 af te beelden tegen de achtergrond van de hedendaagse begrenzingen. Zo kan een iets nauwkeuriger beeld ontstaan van de plaats van de gebouwen, die op de kaart van 1639 zijn afgebeeld, binnen de begrenzingen van de huidige percelen. Het resultaat van een eerste poging heb ik beschreven in een artikel in *de Boerhoorn* van maart 2008, het orgaan van de historische vereniging Norch. De door mij toen gebruikte kopie van de kaart uit 1639 was echter niet volledig en van onduidelijke kwaliteit. Van het Drents Archief te Assen heb ik nu een digitale kopie gekregen van een dia op groot formaat welke van de kaart Veenhuizen 1639 is gemaakt. De kwaliteit van deze afbeelding is veel beter.

De inhoud en kwaliteit van de kaart Veenhuizen 1639. (De kaart is afgebeeld aan het eind van dit artikel)

De kopie van de kaart is in 1794 gemaakt door Sjoerd Cornelis Buwama Aardenburg, geboren in 1758 te Harlingen. Hij had een opleiding in de wis- en natuurkunde en de krijgskunst gevolgd aan de Hogeschool te Franeker en was vanaf 12-02-1782 als militair-ingenieur en tekenaar werkzaam in Groningen. Hij heeft tussen 1789 en 1794 kaarten van de Ommelander plaatsen vervaardigd. Rond 1800 was hij medewerker van Krayenhoff bij de vervaardiging van de "*Choro-topografische kaart der Noordelijke provinciën van het Koninkrijk der Nederlanden*", vervaardigd tussen 1798-1822. Dit was een voor die tijd zeer gedetailleerde kaart, schaal 1:115200, vervaardigd op basis van puntsbepaling door middel van driehoeksmetingen. Men mag dan ook aannemen dat de door Buwama Aardenburg vervaardigde kopie van de kaart van Veenhuizen uit 1639 op deugdelijke wijze tot stand is gekomen.

De oorspronkelijke kaart werd vervaardigd door Jacob Lijkmans, tekenaar/landmeter, samen met Frederik Janssen van Munster. Laatstgenoemde woonde in Utrecht en is aldaar geadmitteerd op 9 maart 1637. Hij bezat dus voldoende wiskundige kennis en was beëdigd om als landmeter werkzaam te kunnen zijn. Beide heren hebben de kaart van Veenhuizen in opdracht vervaardigd. Zij hebben ongetwijfeld gebruik gemaakt van de in die tijd meest gebruikte methode om een groot gebied in kaart te brengen. Alle nauwkeurig op de kaart af te beelden punten werden vanuit een vaste gemeten basis in kaart gebracht door het meten van de hoeken tussen de vaste basis en het te bepalen punt. De te bepalen punten moesten in het terrein wel goed zichtbaar zijn. Obstakels als poelen en plassen waren geen probleem voor de toepassing van deze meetmethode. Voor de bepaling van de plaats van gebouwen waren de daken en naar boven uitstekende delen hiervan zoals schoorstenen in het open landelijke gebied van Veenhuizen in 1639 goed zichtbaar. Wat precies als richtpunt is gebruikt is niet na te gaan. Het gebouw zelf werd op de kaart als opstal getekend, zoals toen gebruikelijk was, waarbij het gebouw meestal fraaier werd afgebeeld dan het in werkelijkheid was. Andere punten die minder goed zichtbaar waren maakte men herkenbaar door het plaatsen van hoge bakens. Of meerdere basislijnen zijn gebruikt kan niet worden nagegaan, maar het is in dit destijds open gebied goed mogelijk dat de Schipsloot de enige basis is geweest. Dit is begrijpelijk met het oog op de kosten. Daarom is waarschijnlijk het Veenhuizerdiep niet gemeten maar schetsmatig aangegeven of op basis van een eerder vervaardigde kleinschaliger kaart van derden of visueel vanaf de bruggen in het diep.

Investeren in verveningen was in die tijd, waarin grote winsten werden gemaakt met de koloniale handel, heel gebruikelijk en Hollandse participanten zagen wel brood in het vervenen van het gebied rond Veenhuizen. Voor het verkrijgen van de nodige medewerking van bestuurders en grondeigenaren was een goede kaart van het te vergraven en daarna opnieuw te verkavelen gebied onontbeerlijk. De kaart die het plan en het te verwachten resultaat weergaf. Dat nu is precies wat de kaart bevat. Afwatering kon plaatsvinden in zowel zuidelijke richting via de Kuinder naar het IJsselmeer als naar het noorden via het

Veenhuizer diep naar het Aduarderzyl en dan naar de Waddenzee. Afvoer van turf kon plaatsvinden via de te verbeteren Schipsloot (gegraven omstreeks 1550) aan de noordwest kant van het gebied en dan via het Veenhuizer diep, het Grote Diep en het Peizerdiep, richting Groningen.

De bestaande gebouwen zijn op de kaart afgebeeld met nieuwe erfbegrenzings binnen de nieuwe kavelstructuur zoals die na vervening zou ontstaan. De ontsluitingswegen naar de naburige dorpen Een, Westervelde en Norg zijn aangegeven met de bruggen in het diep. Op de kaart zijn enkele specifieke terreinkenmerken te zien en tevens een mogelijke verbinding van de Schipsloot met de bovenloop van het Veenhuizerdiep dwars door het te ontginnen deel van dit gebied. Wat opvalt aan de kaart is de gedetailleerde afbeelding van de Schipsloot. De afgebeelde boom nabij het zuidelijk deel van de Schipsloot waar naast staat geschreven "Boom daar een vrouw gedoot is" kan als betekenis hebben dat deze boom is opgenomen in de meting als vast punt. Plaatselijk bekende objecten werden vroeger vaker gebruikt als begin of eindpunt van een meting.

Het proces van inpassing.

De kaart van Veenhuizen uit 1639 moet wel aan enkele voorwaarden voldoen om te kunnen worden ingepast in een hedendaagse kaart die is afgebeeld in het coördinatenstelsel van de Rijks Driehoeksmeting (afgekort RD), zoals de kadastrale kaarten en de topografische kaarten:

1. De kaart moet op schaal zijn gemaakt en mag niet teveel schaalfouten bevatten.

2. De kaart moet minimaal drie herkenbare punten bevatten die overeenkomen met punten op de kaart die als basis wordt gebruikt om de kaart in te passen.

Voor het opsporen van mogelijk samenvallende punten zijn beschikbaar:

1. De digitale kadastrale kaart 2010. (In RD coördinaten)

2. De digitale kadastrale kaart 1832. (In RD coördinaten)

3. De Franse kaart van Norg, blad O48, vervaardigd in 1812 door P A C Buwama Aardenburg.

4. Veldminuten uit 1852, militaire topografische kaarten, gebaseerd op de kadastrale kaarten, de voorlopers van de latere topografische kaarten. Beschikbaar is een digitaal bestand van de kaart TOPO71201.

De tussen 1795 en 1812, tijdens de Franse overheersing van Nederland vervaardigde kaarten zijn de eerste echt grootschalige en nauwkeurige detailkaarten. Op de Franse kaart van Norg is het gebied van Veenhuizen afgebeeld voor de aankoop van het gebied door de Maatschappij van Weldadigheid in 1823. Op de kadastrale kaart van 1832 is de inrichting van het gebied door de Maatschappij al grotendeels aangegeven. Tussen 1639 en 1812 liggen 173 jaren waaruit geen gegevens zijn bekend van veranderingen in begrenzingen en opstellen. Toch zijn op de kaart van 1639 en op de 4 hierboven beschreven kaarten nog overeenkomstige lijnen te ontdekken die kunnen dienen om punten te kunnen bepalen waarop de kaart van 1639 kan worden ingepast.

Dat zijn:

1. De Schipsloot, omstreeks 1550 gegraven en nadien qua tracé weinig veranderd.

2. De buurweg door 't veen tot de Pastorij

3. De oude weg van Een tot de kerk

4. De wagenweg naar Een

5. De Eensbrugge in de weg naar Norg

6. De Veenhuizerbrug in de weg naar Norg

7. De weg en brug naar Westervelde

De Schipsloot is op de kaart van 1639 tot in detail afgebeeld en zal waarschijnlijk ook als uitgangspunt voor de meting van de andere noodzakelijke punten voor de vervaardiging van deze kaart hebben gediend. Als noodzakelijke andere punten kunnen worden gezien de ligging van de bebouwing, de plaats van

bruggen over het diep en enkele specifieke terreinkenmerken, van belang voor de uitvoering van het plan en voor de vastlegging van de meetconstructie. Aantekeningen hiervan zijn niet bekend.

Voor een goede inpassing is een vereiste dat de paspunten verspreid over het gebied liggen. Dit is hier echter niet het geval. De eerste vier liggen op één lijn en alleen de zevende ligt ver genoeg in de ruimte ten opzicht van de overige. Punt 7 is van cruciaal belang en niet exact in het terrein aan te geven daar de brug thans niet meer aanwezig is. De oude weg naar Westervelde is echter nog wel aanwezig aan de oostzijde van het diep. Aan de westzijde zal de weg langs de begrenzing met en over de hoger gelegen gronden hebben gelopen. Deze begrenzing is ook nu nog aanwezig. Met een redelijke nauwkeurigheid kan hier dus een punt worden geprikt dat ongeveer overeenkomt met de ligging van de voormalige brug.

De Eensbrugge, onder 5 genoemd heeft niet gelegen op de plaats van de huidige Eenerbrug over het Grote Diep. Door mij is aangenomen dat deze heeft gelegen in de bocht van de oude Norgerweg, waar het rechte stuk naar Een begint. Ter plaatse loopt nog een bochtig watertje in noord-oostelijke richting. De Veenhuizerbrug onder 6 genoemd kan niet dezelfde zijn qua ligging als de huidige brug in de Oude Norgerweg, tenzij de kaart van 1639 een enorme meetfout heeft. Gelet op de weergegeven verkavelingstoestand op de kaart is de Veenhuizerdijk een nieuw geplande weg waarvan het de bedoeling was deze aan te sluiten op een weg naar Norg die destijds kennelijk een ander tracé volgde dan 170 jaar later. Dit mogelijke aansluitpunt is dus onbetrouwbaar. Van de aansluitpunten blijven er dus zes over waarvan drie vlak bij elkaar.

De aansluitpunten onder 2 en 3 genoemd zijn te bepalen door aan te nemen dat één van beide samenvalt met de dam in de Schipsloot in de huidige Veenhuizerweg van Een naar Veenhuizen. De foutmeldingen die de computer aangeeft tijdens het transformatieproces is dan een middel om te bepalen welke van de twee moet (kan) worden aangehouden.

Voor de inpassing is gebruik gemaakt van het computerprogramma waarmee ook de kadastrale minuutplans zijn ingepast in het stelsel van de rijksdriehoeksmeting.

Het resultaat van de inpassing.

Slechts één combinatie van punten gaf na transformatie een kaartbeeld te zien waarbij geen zichtbare vervormingen van de kaart in het RD-stelsel optraden. Voor de punten Eensbrugge en brug in de weg naar Westervelde was geen alternatief. Van de overige mogelijke punten paste alleen het punt “buurweg over 't veen naar de pastorie” als samenvallend met de huidige dam in de Veenhuizerweg. Ter controle is daarna nog een punt toegevoegd van de huidige Schipsloot ongeveer ter plaatse waar op de kaart van 1639 de boom is getekend waarbij is vermeld “Boom daar een vrouw gedoot is”.

De transformatie op basis van deze vier punten, waarbij de maximale afwijking per punt slechts 1 pixel te zien gaf, is hieronder weergegeven met als ondergrond de kadastrale kaart 2010 waarop de perceelsgrenzen in blauw en de gebouwen in rood zijn weergegeven. Alleen het deel van de kaart Veenhuizen 1639 waarop de gebouwen voorkomen is afgebeeld. Daar deze gebouwen op de kaart 1639 als opstallen zijn getekend met daarbij erven die veel te groot zijn afgebeeld, is de exacte ligging door deze inpassing slechts bij benadering aan te geven. Bij meer dan één afgebeeld gebouw zal waarschijnlijk slechts één gebouw bij de hoekmeting in 1639 als richtpunt zijn genomen. Dit gebouw is dan nauwkeurig bepaald.

(Alle kaarten zijn afgebeeld aan het eind van dit artikel)

Op de volgende kaartjes zijn de gebouwen van de kaart 1639 als symbolen weergegeven. Op het eerste kaartje de ligging van de gebouwen met als achtergrond de terreinsituatie op basis van de kadastrale kaart 1832 en op het tweede kaartje de kadastrale begrenzingen van 2010. Tevens is op beide kaartjes de ligging van het Spaanse Kerkhof weergegeven.

Conclusies.

Het Grote Camper Erf, de meest zuidelijk gelegen boerderij op de kaart Veenhuizen 1639 lag 350 meter ten noorden van de huidige boerderij aan de Hospitaallaan nummer 58.

De kaart van 1639 met de daarop geplaatste aantekeningen geeft de indruk dat alle toen belangrijke objecten zijn weergegeven. Het Spaanse kerkhof valt niet samen met enig object op de kaart van 1639 en ligt zelfs 300 meter verwijderd van het dichtstbijzijnde object. Het ontstaan van dit zogenaamde kerkhof zal waarschijnlijk liggen tussen 1639 en 1795.

De kerk van Veenhuizen stond aan het eind van de huidige Ds. Germsweg in de hoek waar de weg rechtsaf gaat in de richting van het Grote Diep. De kerk werd ook gebruikt door de inwoners van Een. Op de kaart van 1639 is te zien dat de oude weg van Een tot de kerk ter plaatse is aangepast aan de nieuwe kavelindeling en dat het perceel waar de kerk op staat een nieuwe aansluiting op deze weg zal krijgen.

Bij het Pastoors Erf, dat lag aan de huidige Ds. Germsweg, in het verlengde van de Veenhuizerweg te Een, is in de nieuwe kavelindeling een kerkhof ingetekend met de aanduiding Veenhuizer kerkhof. Dit kerkhof kan als nieuw aan te leggen zijn ingetekend, ter vervanging van het meer noordelijk gelegen kerkhof bij de Veenhuizer kerk, waar de ondergrond zeker natter zal zijn geweest dan bij het Pastoors Erf. De tekst op de kaart van 1639 geeft niet aan wat een nieuwe situatie is, in tegenstelling tot de kavelstructuur. Helaas is op de kaart van 1639 niet aangegeven waar de toenmalige wegen lagen tussen de bebouwing.

De kadastrale kaart 1832 geeft mogelijk nog delen weer van de wegenstructuur in 1639. Op basis van deze kadastrale kaart lag het Esser of Camper Erf aan een weg welke naar Een liep en waaraan ook het Pastoors Erf lag. Het Esser Erf lag ter hoogte van de huidige boerderij *de Bieuw* en ongeveer 200 meter ten oosten van de huidige ds. Germsweg.

De plaats van het zogenaamde Spaanse kerkhof ligt aan dezelfde weg, maar veel zuidelijker. Het Groninger Erf lag op dezelfde hoogte, maar 400 meter ten oosten van dit zogenaamde kerkhof.

Anne Post.

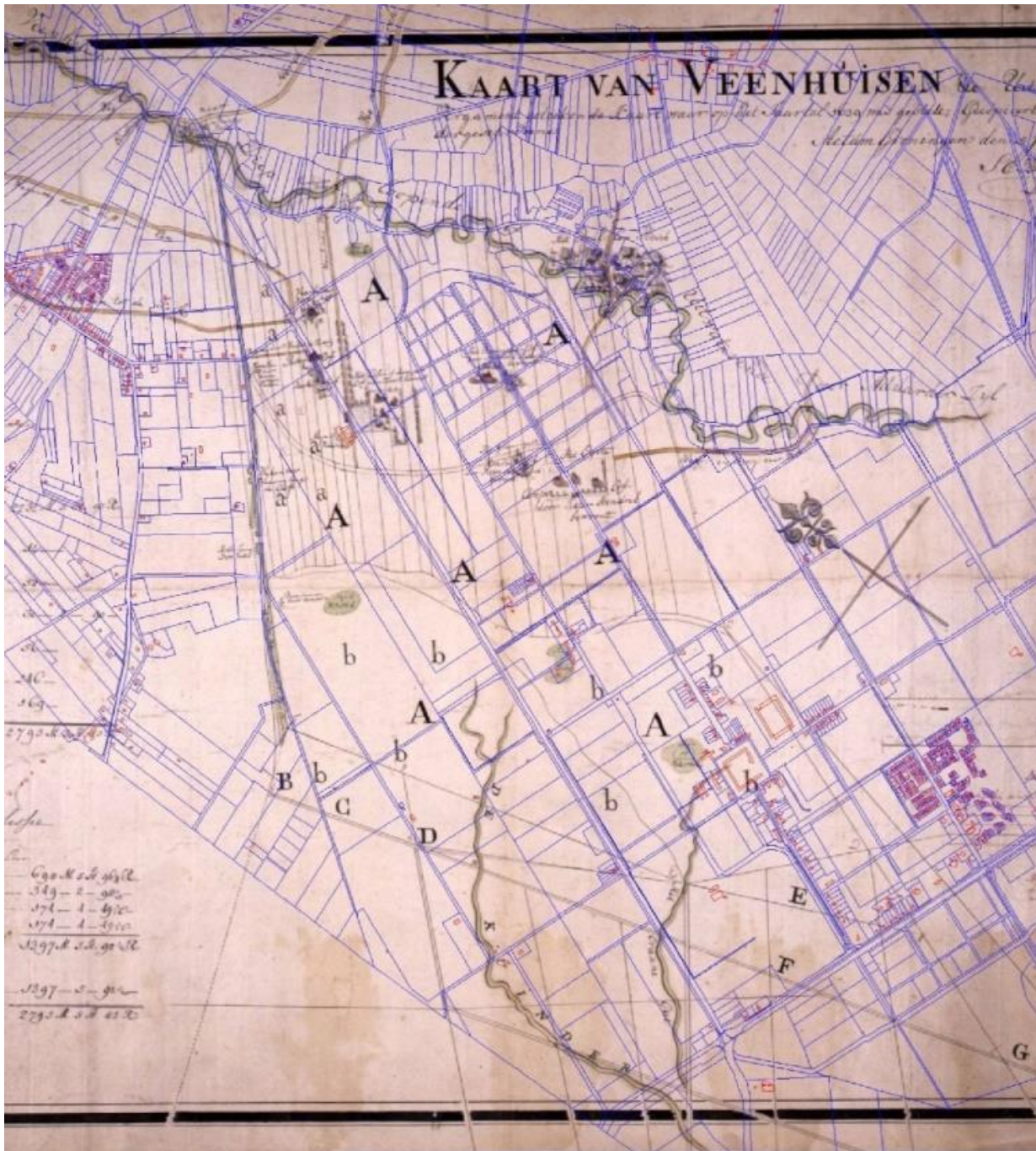

Een scan van de kopie van de kaart Veenhuizen 1639.

De linker en rechterkant met diverse berekeningen zijn niet afgebeeld en voor het inpassen van de figuratie in de huidige kadastrale kaart ook niet van belang.

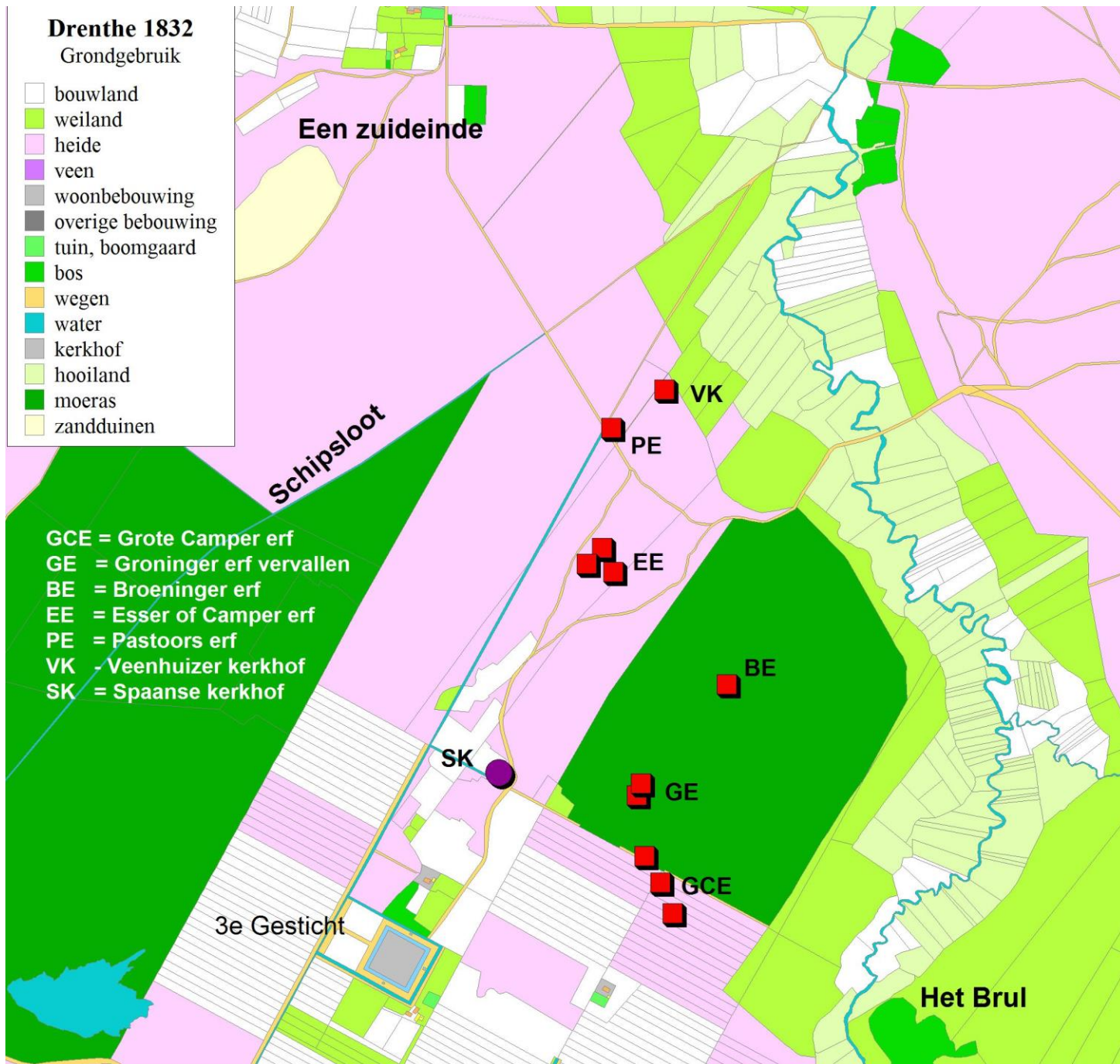
Een detail van de kaart Veenhuizen 1639 zoals opgenomen in een topografische atlas van het Rijksarchief in Drenthe.

De kaart Veenhuizen 1639 ingepast in de kadastrale situatie van het jaar 2000.

Als basis voor de meting in 1639 hebben de toenmalige landmeters een meetlijn gekozen die langs de Schipsloot liep en eindigde bij een boom in het veld die bekend was als "de boom waar een vrouw is gedoot". Dit was in die tijd, maar ook later, de gewoonte om een meetconstructie vast te leggen, zodat deze op een later moment weer kan worden opgezet en de meting kan worden uitgebreid, of gereconstrueerd.

Uit deze kaart is ook af te leiden dat de bouw van het tweede en derde Gesticht door de Maatschappij van Weldadigheid is gebeurd aan de uiteinden van de twee bovenlopen van de Kuinder. De reden zal zijn dat men daardoor een grotere zekerheid had dat de grachten om de Gestichten niet droog zouden komen te vallen.

De gebouwen van de kaart Veenhuizen 1639 symbolisch aangegeven met als achtergrond de kadastrale kaart 1832.

Op dit kaartje is de ligging van de gebouwen van de kaart Veenhuizen 1639 symbolisch aangegeven op een achtergrond van de kadastrale kaart 2010.

